DET GOTISKA SPRÅKET

Magnús Snædal

2010

Inledning

Gotiskan, goternas språk, är det äldsta bevarade språket i den germanska språkfamiljen. Det är det enda bevarade språket i den så kallade östgermanska grenen av denna språkfamilj. Grenen innefattar också burgundernas, gepidernas, herulernas, rugiernas, skirernas och vandalernas språk.

De texter som finns bevarade på gotiska är kvarlevorna av en bibelöversättning som gjordes av Wulfila, goternas biskop på 300-talet. Wulfila var visigot, men icke desto mindre användes hans bibelöversättning också av ostrogoterna, och det som finns kvar av den har nått oss via dem. Det är sannolikt att också andra östgermanska stammar använde denna översättning.

Bevarade handskrifter

Nedan kommer alla gotiska handskrifter att räknas upp med korta kommentarer om deras innehåll.

Codex argenteus. Denna handskrift är bevarad i Uppsala universitetsbibliotek. Den innehöll ursprungligen texten till de fyra evangelierna på 336 blad av vilka 188 – eller omkring 56% – fortfarande finns kvar. Den största luckan finns i Matteusevangeliet. Editio princeps av Franciscus Junius trycktes 1665. År 1970 upptäcktes det sista bladet av Codex argenteus med slutverserna i Markusevangeliet i domkyrkan i Speyer i Tyskland (se vidare den bokhistoriska kommentaren.)

Men Codex argenteus är inte den enda gotiska handskriften, även om den är den mest kända. De flesta kvarvarande gotiska handskrifter är palimpsester. År 1817 hittade Angelo Mai fragment i olika storlekar av fem palimpsesthandskrifter i Biblioteca Ambrosiana i Milano. Dessa fragment har fått samlingsbeteckningen *Codices Ambrosiani*. De utgavs för första gången av C.O. Castiglione 1819–39.

Codices Ambrosiani A and *B*. Dessa handskrifter – 102 respektive 77 blad – innehåller större delen av vad som finns bevarat av Paulus brev. Texterna överlappar varandra i stor utsträckning. Runt 70% av texten är bevarad i dessa två handskrifter trots att de är fragment. I slutet av Codex A finns ett fragment (en sida) av en gotisk kalender. Den så kallade *Codex Taurinensis* – fyra blad bevarade i Biblioteca Nazionale Universitaria i Turin – var ursprungligen en del av Codex A. Romarbrevet och Filemonbrevet saknas helt i Codex B, men handskriften innehåller å andra sidan hela texten i Andra Korinthierbrevet, den enda helt bevarade boken i bibeln.

Codex Ambrosianus C. Två blad med fragment ur Matteusevangeliets kapitel 26 och 27. Texten sammanfaller delvis med texten i Codex argenteus.

Codex Ambrosianus D. Tre blad med fragment från Nehemjas bok kapitel 5–7. Det är de enda fragment ur Gamla testamentet som finns bevarade på gotiska.

Codex Ambrosianus E. Av denna kodex finns fem blad i Biblioteca Ambrosiana och tre blad i Vatikanbiblioteket (Codex Vaticanus Latinus 5750). Den innehåller fragment av en kommentar till Johannesevangeliet. Det rör sig förmodligen om en översättning från en grekisk förlaga. Kommentaren omnämns i allmänhet som *Skeireins*. Den publicerades för första gången i sin helhet av Maßmann 1834.

Codex Carolinus. Fyra palimpsestblad funna 1756 av F.A. Knittel i Herzog August Bibliothek i Wolfenbüttel. Innehållet är fragment av Romarbrevets kapitel 11–15 ur en tvåspråkig gotisk-latinsk kodex. Texten sammanfaller delvis med den i Codex Ambrosianus A. Den publicerades första gången av Knittel 1762.

Codex Argenteus och de andra handskrifter som nämnts ovan utgör 99,5% den bevarade gotiska textmassan. Återstående 0,5% finns i några mindre fragment:

Codex Gissensis. Fragment från en gotisk-latinsk tvåspråkig kodex som ursprungligen hittades i Egypten. Handskriften kom att tillhöra universitetsbiblioteket i Gießen men har senare gått förlorad. Den utgjorde ett utsnitt ur ett dubbelblad och innehöll fragment av Lukasevangeliets kapitel 23 och 24 på gotiska och latin. Den utgavs för första gången av Glaue (latin) och Helm (gotiska) 1910.

Codex LI (49) i Biblioteca Capitolare i Verona är en samling homilier. Homiliernas innehåll är på flera ställen angivet med gotiska marginalanteckningar. Många av anteckningarna är i själva verket bibelcitat, men några av dem är inte längre läsbara. Som helhet brukar dessa anteckningar betecknas som *Gotica Veronensia*. De publicerades för första gången av Capelle 1928.

Codex Vindobonensis 795 i Österreichische Nationalbibliothek i Wien innehåller visst gotiskt material på fol. 20; alfabet, citat ur Lukasevangeliet och siffror. Det publicerades först av Grimm 1828.

Slutligen finns det två handlingar skrivna på papyrus som i huvudsak är avfattade på latin, men som har några gotiska underskrifter. Handlingarna härstammar från Ravenna; den ena av dem finns nu i Biblioteca Nazionale i Neapel, först publicerad av Sabbatini d'Anfora 1745, och den andra har funnits i domkyrkoarkivet i Arezzo men är nu förlorad – den utgavs först av Doni 1731.

Anledningen till att den första utgåvan nämns i samband med varje handskrift är att det då blir tydligt när materialet blev tillgängligt för dem som intresserade sig för studiet av gotiskan. Detta material kom så småningom att publiceras tillsammans med Codex argenteus. Således omfattar Zahns edition 1805 också Codex Carolinus och handlingarna från Neapel och Arezzo.

Med tanke på vilka bibeltexter som är bevarade i de gotiska handskrifterna kan det verka det en aning missvisande att tala om »en gotisk bibel«. Faktum är ju att bara ett magert fragment av Gamla testamentet är bevarat. Dessutom måste man komma ihåg att även om vi kan tala om Nya testamentet på gotiska, så har många av Nya testamentets böcker inte efterlämnat några fragment. Det gäller Apostlagärningarna, Hebreerbrevet, de katolska epistlarna och Uppenbarelseboken.

Mängden bevarad gotisk text

Codex argenteus är naturligtvis extremt viktig för vår kunskap om det gotiska språket. Här finner vi mer än hälften av den bevarade gotiska textmängden. De gotiska texterna är skrivna med så kallad *scriptio continua*, dvs. utan mellanrum mellan orden men med uppdelning i fraser och meningar. De ederade texterna är däremot uppdelade i ord. Hela den bevarade textmängden innehåller 67 876 ordformer men bara 9 391 ord. Som nämnts överlappar en del handskrifter varandra, så en del av texterna återfinns i två handskrifter. Om orden i dessa överlappande delar bara räknas en gång, blir resultatet 59 630 ordformer. Om man drar ifrån bibliska namn och lånord, får man minska siffran med lite drygt 3 000 lexem (ord i grundbetydelse). Hur representativt detta vokabulär är för det gotiska vardagsspråket är en annan sak. Vi känner till exempel inte säkert till ordet för »häst« på gotiska, eftersom ingen häst är omnämnd i evangelierna eller Paulus brev. Å andra sidan innehåller det gotiska textarvet många nybildningar för bibliska och teologiska begrepp. Av dem kan vi förstå en hel del om möjligheterna för gotisk ordbildning.

I Codex argenteus (inklusive Speyerbladet med sina 142 ordformer) finns 35 338 ordformer eller 52% av hela den bevarade gotiska textmängden. 59% om överlappande textpartier bara räknas en gång.

Allt detta innebär att det genomsnittliga antalet ordformer på varje blad i Codex argenteus är ca 188, eller 94 på varje sida. Om handskriften skulle tryckas med 300 ord på varje sida, skulle den bli en liten bok på mindre än 120 sidor. Med resten av den bevarade textmassan skulle man kunna öka sidantalet med 100 om de överlappande delarna bara räknades en gång. I Bernhardts utgåva 1884 är faktiskt också de gotiska texterna tryckta på 218 sidor. Då saknas 237 ordformer från fragment som upptäckts senare, dvs. från Gießen (33), Verona (62) och

Speyer (142). Hela den idag bevarade gotiska textmassans omfång är nästan lika stor som textmängden en gång var i den ursprungliga Codex argenteus.

Gotisk grammatik

På 1500-talet började forskare intressera sig för Codex argenteus. De första utdragen publicerades då av Goropius Becanus 1569, Vulcanius 1597 och Gruter 1602–3 (se vidare den bokhistoriska kommentaren). Trots att dessa utdrag innehåller många felläsningar, måste man säga att de är anmärkningsvärt korrekta. Man måste dechiffrera alfabetet, och även om man här hade hjälp av sina kunskaper i grekisk paleografi, så har Wulfilas alfabet sina särskilda egenheter. Handskriften är dessutom inte alltid lättläst, så de första editionerna har en del luckor där den varit oläslig för utgivarna. Uppströms edition är faktiskt den första där alla luckor är fyllda.

Det gotiska textarvet är relativt litet, och dessutom är texterna likformiga. I evangelierna är samma eller likartade tilldragelser ofta berättade i samma eller liknande ordalag. Många stycken i Paulus brev är dessutom likadana. Så även om de gotiska texterna är tillräckliga för att ge oss en bra bild av det gotiska språksystemet, är trots allt vår kunskap begränsad på många sätt. Vi känner till exempel inte till böjningen av varje substantiv och verb.

Sedan är det också så att texterna oftast återfinns i en enda handskrift eller i två närbesläktade. Det sätter vissa gränser för den gotiska språkforskningen. Codex argenteus är naturligtvis inte fri från skrivfel. En del av dem är uppenbara medan andra bara är misstänkta. Men sådana misstänkta skrivfel kan inte bekräftas eller avfärdas genom jämförelser med andra handskrifter.

Junius' och Stiernhielms editioner har båda ordlistor. I början av ordlistan har Junius en ganska utförlig diskussion om Wulfilas alfabet. Stiernhielm ger däremot bara i början av sin ordlista den latinska translitterering som han använder eftersom han inte trycker texten med Wulfilas bokstäver. Å

andra sidan har de här två äldsta editionerna ingen grammatik. I Benzelius' edition finns det en kort grammatik på sidorna XXXIX–LXII som är skriven av Edward Lye. Den börjar med en kort diskussion om alfabetet, men den handlar mest om formlära och slutar med en kort syntax. På sidorna 61–63 i Zahns edition finns en förteckning över gotiska grammatikor och ordlistor som fanns tillgängliga fram till ca 1800.

Alfabet och uttal

Trots att alfabetet sedan länge är dechiffrerat, råder det fortfarande oenighet i fråga om huruvida Wulfila, alfabetets upphovsman, helt har grundat det på det grekiska, eller om han använde några bokstäver från de germanska runorna och/eller det latinska alfabetet. Det dröjde länge innan man lyckats etablera en modern translitteration av Wulfilas alfabet till latinska bokstäver. Utvecklingen kan följas i editionerna från de äldsta till de yngsta. Även om vi tror att vi har en ganska rättvisande bild av gotiskt uttal och ljudlära, är vår kunskap naturligtvis väldigt begränsad av det förhållandet att den måste härledas från skrivna källor. Vi kommer alltså aldrig att få veta detaljerna.

Alfabetet finns i två typer. I Codex argenteus används den yngre typen, den så kallade S-typen. Varje bokstav har också ett numeriskt värde, och två av dem är bara siffror. Den sista bokstaven återfinns inte i Codex argenteus.

1	ⲁ	a
2	ⲃ	b
3	ⲅ	g
4	ⲇ	d
5	ⲉ	e
6	ⲋ	q
7	ⲍ	z
8	ⲏ	h
9	ⲑ	þ
10	ⲓ	i
20	ⲕ	k
30	ⲗ	l
40	ⲙ	m
50	ⲛ	n
60	ⲝ	j
70	ⲟ	u
80	ⲡ	p
90	ϥ	–
100	ⲣ	r
200	ⲥ	s
300	ⲧ	t
400	ⲩ	w
500	ⲫ	f
600	ⲭ	x
700	ⲑ	hʊ
800	ⲱ	o
900	↑	-

Böjning av substantiv

Mängden text i Codex argenteus är tillräcklig för att avslöja den gotiska substantivböjningens väsen. Precis som i de andra gamla germanska språken finns det tre genus för substantiv i gotiskan: maskulinum, femininum och neutrum. Substantivet böjs i två numerus: singularis och pluralis, och i fyra kasus: nominativ ackusativ, dativ och genitiv. Ett femte kasus, vokativ, får i regel samma form som nominativ, men i vissa böjningsklasser får det samma form som ackusativ.

Adjektiven böjs efter genus, numerus och kasus och har som i de andra germanska språken stark och svag böjning. Adjektiven har också komparativ och superlativ tillsammans med positiv.

Pronomina böjs efter genus, numerus och kasus. De har bara stark böjning, med undantag för två som bara har svag. Och så finns det särskilda dualformer för personliga pronomina i första och andra person. En motsvarande dualform för possesivt pronomen är bara bevarad för andra person.

Böjning av verb

Det gotiska verbet har två kategorier som inte finns i de andra germanska språken: det har en dualform förutom singularis och pluralis och en oböjlig passiv form i presens. Gotiskan har också bevarat separata former för tredje person singularis och pluralis imperativ, men dessa former är uppenbarligen på tillbakagång. I övrigt har gotiskan samma kategorier som är kända från de andra germanska språken, två tempus, tre personer, tre modus samt infinitiv, presens och perfekt particip.

Syntax

Vår kunskap om gotisk syntax är starkt begränsad av det faktum att nästan hela den bevarade textmängden består av översättning från grekiskan ord för ord. Därför är det svårt att

göra oberoende studier av gotisk ordföljd. Å andra sidan är det möjligt att studera bruket av grammatiska kategorier som till exempel substantivkasus, verbmodus och bruket av prepositioner och konjunktioner.

Litteratur

BERNHARDT, Ernst, *Die gotische Bibel des Vulfila* nebst der Skeireins, dem Kalender und den Urkunden. Textabdruck mit Angabe derhandschriftlichen Lesarten nebst Glossar. Halle a. S. 1884. (Sammlung germanischer Hilfsmittel für den praktischen Studienzweck III.)

CAPELLE, {Dom} Bernard, Les homélies 'De lectionibus euangeliorum' de Maximin l'Arien. *Revue Bénédictine* 40 (1928) ss.49–86 (especially ss. 50–51).

CASTIGLIONE, C. O., *Vlphilae partivm ineditarvm* in Ambrosianis palimpsestis ab Angelo Maio repertarvm Specimen, conivnctis cvris eivsdem Maii et Caroli Octavii Castillionaei editvm. Milano 1819.

CASTIGLIONE, C. O., *Vlphilae gothica versio epistolae Divi Pavli ad Corinthios secvndae*, qvam ex Ambrosianae Bibliothecae palimpsestis depromptam cvm interpretatione, adnotationibvs, glossario edidit Carolvs Octavivs Castillionaevs. Milano 1829.

CASTIGLIONE, C. O., *Gothicae versionis epistolarvm Divi Pavli ad Romanos, ad Corinthios primae, ad Ephesios*, qvae svpersvnt ex Ambrosianae Bibliothecae palimpsestis deprompta cvm adnotationibvs edidit Carolvs Octavivs Castillionaeus. Milano 1834.

CASTIGLIONE, C. O., *Gothicae versionis epistolarvm Divi Pavli ad Galatas, ad Philippenses, ad Colossenses, ad Thessalonicenses primae*, qvae svpersvnt ex Ambrosianae Bibliothecae palimpsestis deprompta cvm adnotationibvs edidit Carolvs Octavivs Castillionaevs. Milano 1835.

CASTIGLIONE, C. O., *Gothicae versionis epistolarvm Divi Pavli ad Thessalonicenses secvndae, ad Timothevm, ad Titvm, ad Philemonem*, qvae svpersvnt ex Ambrosianae Bibliothecae palimpsestis deprompta cvm adnotationibvs edidit Carolvs Octavivs Castillionaevs. Milano 1839.

DONI, Giovanni Battista, *Inscriptiones antiquae*, nunc primum editae notisque illustratae et indicibus auctae ab Antoni Francisco Gorio Publico Hist. Profess., [facsimile p.496]; Florens 1731.

GLAUE, Paul & HELM, Karl, Das gotisch-lateinische Bibelfragment der Großherzoglichen Universitätsbibliothek Gießen. *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums* 11 (1910) ss. 1–38.

GRIMM, Wilhelm, Zur Literatur der Runen. *Jahrbücher der Literatur* (Wien) 43 (1828) ss. 1–21.

KNITTEL, Franz Anton, *Ulphilae versionem Gothicam nonnvllorvm capitvm epistolae Pavli ad Romanos* [...] ervit commentatvs est datqve foras Franciscus Antonius Knittel, [...]. Braunschweig (Waisenhaus) 1762.

MAßMANN, H.F., **skeikeinsaiyaggelaqeinsþaikh ïqhannen**. Auslegung des Evangelii Iohannis in gotischer Sprache. Aus römischen und mayländischen Handschriften nebst lateinischer Uebersetzung, belegenden Anmerkungen, geschichtlicher Untersuchung, gotisch-lateinischem Wörterbuch und Schriftproben. München 1834.

SABBATINI D'ANFORA, Lodovico, *Il vetusto calendario Napoletano*, nuovamente scoverto, con varie note illustrato dal P. D. L. Sabbatini d'Anfora; vol. 5, ss.104–106; Naples 1745.

SNÆDAL, Magnús, Ostgermanische Morphologie. *Chatreššar* 10 (2009) ss. 147–167.